

Олег ПЕТРЕЧКО

ДИНАСТИЧНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПРИНЦИПАТУ

Статтю присвячено династичній політиці у період принципату. Автор доводить, що у I – II ст. н.е. виявлялася наступність влади римських імператорів. Династична політика стала складовою системи принципату, хоча безпосередньо законодавством не регулювалася. Її суть полягала у передачі влади обраному імператором наступнику, як правило, його найближчому родичу. Коли цей порядок порушувався, держава, здебільшого, переживала серйозні потрясіння.

Ключові слова: принципат, династична політика, передача влади.

Сформована наприкінці I ст. до н.е. у Римі система принципату формально зберегла, чи, якщо вірити офіційній пропаганді, – відновила давню державну форму – “*res publica*”. Проте зміст у цієї форми був іншим і існуючі форми передачі владних повноважень – вибори магістратів – не були реальним механізмом у нових умовах. Наступність влади – важлива проблема для будь-якого суспільства. Це зумовлює актуальність теми дослідження.

У сучасному антикознавстві немає єдиного підходу щодо самого факту наявності династичної політики у період Ранньої імперії. Висловлено думку, що, саме відсутність певного, установленого законом порядку заміщення імператорського престолу, була причиною потрясінь у Римській імперії [6, 133]. Е. Гіббон вважав, що оскільки ніхто не міг заявляти претензії на престол на основі права народження, то кожен міг заявляти їх на основі особистих достоїнств. Відважним задумам честолюбців

було відкрите широке поле внаслідок відсутності будь-яких благодворних обмежень з боку законів і найбільш нікчемний з представників людського роду міг сподіватись, що хоробрістю та щастям він досягне такої високої посади у війську, на якій за допомогою одного злочинного діяння він зможе вирвати скіпетр з рук свого слабкого та непопулярного повелителя [3, 202].

М.Машкін наголошував, що у Римській імперії не було жодних законодавчих актів, які встановлювали б порядок престолонаслідування, бо офіційно принципат ніколи не прирівнювався до монархії. Однак фактичне визнання монархії вело до визнання права імператора передавати владу у спадок [4, 535]. І.Шіфман стверджує, що Август, який став фактичним монархом, повинен був подбати про наступника зі своєї сім'ї. Пошуки спадкоємців та призначення Тіберія, на думку автора, показали, що результатом діяльності Августа стало встановлення режиму спадкової монархії [8, 125 – 135]. Такий підхід заперечує Я.Межеричський. Він визнає, що Август справді прагнув забезпечити передачу повноважень та свого виняткового становища у державі комусь із членів своєї сім'ї. І все ж, на його думку, назвати це “династичною політикою” у повному розумінні слова не можна [5, 278].

Натомість висловлено думку, що засновник Римської імперії започаткував спадкову монархію у найбільш аристократичній, консервативній та антимонархічній з усіх античних держав [23, 198]. Стверджується, що останні десять років свого довгого життя Август провів, забезпечуючи формування династії [18, 194]. Г.С.Джоунс, у розділі, написаному для першого видання “The Cambridge Ancient History”, параграфу “Династична політика та зміцнення принципату” присвячує вісім сторінок тексту. Він твердить, що система принципату не була втілена у написаних документах, проте формувалась від прецеденту до прецеденту і не залишала можливості сумніву – де буде знайдено принцепса [14, 158]. Е.Уолас-Хедрілл вказує, що офіційним інструментом династичної політики був шлюб, він визначав порядок престолонаслідування та об'єднував потенційно дивергентні групи [22, 304].

М.Абрамзон вважає виникнення культу Августа виникає як династичного у тому розумінні, що він став природним продовженням культу Цезаря та еволюціонував у вшанування усього роду Юліїв-Клавдіїв. Він підкреслює, що у збудованому Агріппою Пантеоні, серед статуй покровителів Юліїв – Венери, Марса, Аполлона – були поставлені статуї Цезаря та Августа, що уподібнювало їх іншим богам та перетворювало їхню сім'ю у державну інституцію. Поступово культ імператора перетворюється на культ династії, що відображається у монетних типах [1, 341 – 347]. На думку К.Маккея, династичний принцип був неминучим, і навіть протягом періоду “усиновленого” спадкування спадкоємець був, як правило, певним чином пов'язаний з попереднім імператором. На думку автора, це просто випадковість, що близько століття Римом управляла низка імператорів, які були змушені шукати спадкоємців через усиновлення. Убивство Олександра Севера означало не лише кінець династії Северів, але також династичної наступності, що характеризувала принципат [16, 224 – 248]. Складність та багатогранність проблеми зумовлює необхідність її подальшого вивчення.

Мета цієї статті – визначити місце династичної політики у структурі системи принципату.

Основи династичної політики доби принципату заклав Август. Своїх потенційних спадкоємців він шукав серед родини та друзів: Марцелл – небіж та зять, Агріппа – друг, що пошлюбив дочку Августа Юлію після смерті Марцелла, Тіберій – пасинок, який одружився з тою ж Юлією після смерті Агріппи. Серед можливих наступників Октавіана були його онуки – Гай Цезар, Луцій Цезар та Агріппа Цезар Постум. Обранці Августа могли зайняти місце його зятя (Марцелл, Агріппа, Тіберій), всиновлювалися ним (Гай, Луцій, Агріппа Постум, Тіберій), отримували різноманітні почесті та доступ до найвищих магістратур. Август підкреслював свою безпосередню зацікавленість у їхній долі, особисто звертався до сенату з проханням підтримати його протеже.

Потенційні спадкоємці фігурують на монетах. Зокрема, з 20 по 10 рр. до н.е. карбуються монети із зображенням прикрашених лавром голів Августа та Агріппи [CRE, Pl. I. № 13]. У 13 р. до н.е.

карбуються монети із зображенням Августа на аверсі та Агріппи на реверсі [DIRAT, P. 72. № 70]. Карбувались монети з головою Августа на аверсі та зображеннями Гая і Луція Цезарів на реверсі [Cohen I, P. 69. № 42]. На інших монетах разом з Гаєм та Луцієм зображалась Юлія – дочка Августа та їхня мати [Cohen I, P. 186. № 1-2]. У Малій Азії карбувалися монети із зображеннями Августа та Агріппи Постума [DIRAT, P. 73. № 77a]. Яскравим прикладом пропаганди династії може бути знаменита Віденська “Тема Августа”, яка, на думку О.Неверова, продовжує традицію династичних камей еллінізму [7, 82]. На камей зображено Августа в оточенні низки богів, що вінчають його лавровим вінком, а також Тіберія та Германіка, його ймовірних спадкоємців [17, 199]. Незадовго до смерті Августа карбуються монети із його зображенням на лицевій стороні та зображенням Тіберія на зворотній [DIRAT, P. 74. № 81]. Саме Тіберій став наступним імператором. Хоча оформлення його влади відбувалося на засіданні сенату, з опису цієї процедури Тацитом очевидно, що рішення сенату було визначене наперед [Тас., Ann. I, 11 – 13].

Здобувши імператорську владу, Тіберій, як раніше Август, постав перед проблемою забезпечення її спадковості. Серед імовірних претендентів були племінник Тіберія Германік та син імператора Друз Молодший, зображення яких карбувались разом на монетах [Cohen I, P. 216. № 2], [RIC, P. 10. № 136]. Після смерті у 19 р. н.е. Германіка Друз залишився єдиним реальним наступником Тіберія. Зображення Друза карбуються на монетах 21 – 23 рр. н.е. [SC II, P. 23 – 24. № 73, 77 – 81], [RIC, P. 11. № 147], однак у 23 р. н.е. він помирає, що ускладнює династичну ситуацію.

До початку так званого періоду кризи III ст. н.е. у Римі змінилося чотири династії. Август та чотири імператори після нього склали династію Юліїв-Клавдіїв. Усі, від Тіберія до Нерона, були різним чином пов’язані із засновником династії. Август, Тіберій та Калігула належали до роду Юліїв, Клавдій та Нерон – Клавдіїв.

Після смерті Нерона в умовах, коли не було претендентів на одноосібну владу по праву походження, найкращим стартовим майданчиком до імператорської влади стало становище легата сенату [9, 109]. Гальба був проголошений

імператором у той час, коли управляв Тарраконською Іспанією, Вітеллій – коли командував військом у Нижній Германії, Веспасіан – коли очолював військо, відправлене проти повсталих іудеїв. Траян був оголошений наступником Нерви під час управління Верхньою Германією. Адріан отримав імператорську владу зі смертю Траяна, очолюючи військо, послане проти парфян. Септімій Север почав боротьбу за імператорську владу намісником Паннонії.

Претендентам, які займали високе становище у державі, але не мали під своїм командуванням реальної військової сили, важко було утриматись при владі, якщо вона навіть потрапляла їм до рук. Пертінакс, який на момент убивства Коммода був його колегою по консулату та префектом міста Рима, правив менше трьох місяців – дуже короткий час, як висловився Діон Кассій [Dio Cass. LXXIII, 1,1]. Не було легіонів, котрі б відчували, що це їхній імператор, позаяк вони зробили його імператором. А оскільки скарбниця була порожня, Пертінакс став першим імператором, усунутим від влади через незадоволення військових, тому що не міг задовольнити сподівання своїх військ [10, 2].

Гальба започаткував новий порядок спадкування імператорської влади. Він усиновив Пізона, віддавши йому перевагу перед своїми родичами. Свого часу Тіберій був усиновлений Августом, а Нерон – Клавдієм. Однак, як передає Тацит, Гальба вважав своєю заслугою те, що шукав наступників у межах усієї держави, тоді як Август – у межах своєї сім'ї (*Augustus in domo successorem quaesivit, ego in re publica*) [Тас., Hist. I, 15].

Проте утвердження цього принципу спадкування відбулося лише за Антонінів. Веспасіан відкрито заявляв свою позицію перед сенатом – або його сини будуть його наступниками, або ніхто (*ut filios sibi successuros aut neminem*) [Suet., Vesp. 25]. На монетах Веспасіана зображались обидва його сини та потенційні наступники: Тіт і Доміціан [RIC, P. 28, № 383]. Аргументуючи змістом *Lex de Imperio Vespasiani*, М.Гріффіт стверджує, що із приходом до влади династії Флавіїв було проголошено наступність з принципатом Юліїв-Клавдіїв у його кращих формах, тобто з Августом, Тіберієм і Клавдієм. Веспасіан бажав

виглядати продовжувачем традицій принципату, заснованого Августом [12, 11 – 13].

Імператори від Нерви до Коммода складають династію Антонінів, хоча, точно кажучи, цей термін є правильним лише з часу Антоніна Пія. Зміна правлячої династії супроводжувалася намаганням переконати римлян у наступності та законності принципату. На монетах Нерви портрет Августа схожий на самого Нерву [19, 156]. Як ми зазначали, за Антонінів утверджується спадкування імператорської влади через усиновлення. Ранні монети Адріана підкреслюють законність його принципату, наголошуючи на всиновленні (*adoptio*) його Траяном [RIC, P. 55, № 787]. Згодом на його монетах зображено Луція Елія, всиновленого ним та проголошеного Цезарем. У період правління Антоніна Пія карбуються монети із зображенням усиновленого ним Марка Аврелія [2, 86 – 98]. Від Нерви до Марка Аврелія спадкування імператорської влади відбувалося через усиновлення. Ми погоджуємося з К.Маккеєм, що це не було наслідком свідомого рішення, а єдиною причиною для цього було те, що жоден із цих імператорів не мав сина [16, 224]. За словами Аврелія Віктора, Антонін Пій, сподівання якого на сина виявились марними (*maribus frustratus*), доручив турботу про державу чоловікові своєї дочки [Aug. Vict., Caes. XV, 6]. Перший імператор, у якого син був – Марк Аврелій – залишив владу своєму синові Коммоду. Уже у віці 5 років останній був проголошений Цезарем, згодом був колегою батька по консулату та у жрецьких колегіях [HA, Marc. XII, 8; XVI, 1; XVII, 3].

Септімії Север з одного боку турбувався про формування власної династії, з іншого – докладав значних зусиль, щоб поєднати себе з попереднім правлячим домом. Його будівельна діяльність підкреслювала, що боги благословляють нову династію і що він та його спадкоємці легітимні наступники Антонінів [15, 541]. Портрети Септімія Севера, схожі з портретами Антонінів, пропагують його як спадкоємця Антоніна Пія та Марка Аврелія [20, 29]. Він покарав убивцю Коммода, проголосив себе сином Марка Аврелія – імператора, чия діяльність та моральний образ високо цінувалися римлянами. Север прагнув перевершити цей зразок доброчесності і експансіоністській прикордонній політиці та прихильності до

війська, і у важких трудах та династичних планах [11, 289]. До імен своїх синів – старшого Бассіана та молодшого Гети – Север додав імена “Цезар” та “Антонін”, прирівнюючи останнє до традиційного “Август” [Eutr., VIII, 19, 3], [НА, Sev. X, 3 – 6; XIV, 1 – 3; XIX, 3], [Herodian III, 10, 5]. По суті, Север проголосив світові намір заснувати другу династію Антонінів [20, 35]. Проблемою залишався лише факт, що серед його предків тепер був Коммод, чия пам’ять була проклята сенатом. Север вирішив це питання, наказавши обожнити Коммода [НА, Comm. XIX, 1; Sev. XI].

Зміцнюючи становище свого старшого сина, що став більш відомий як “Каракалла”, Септімій дає йому титул *imperator destinatus* [НА, Sev. XVI, 3], [ILS 447, 4134], [ILSAC 923]. З цього приводу карбуються монети з легендою “*DESTINATO IMPERAT*” [Cohen IV, P. 147. № 53] (*destinato imperatori* – визначений бути імператором). Саме про Септімія Севера склалась думка, що він замінив принципат Августа, при якому сенат був номінальним главою та реальним співправителем в імперії, військовою та династичною монархією, у якій уся влада була сконцентрована у руках правителя [13, 137].

Марк Опеллій Макрін, правління якого Рональд Сайм назвав короткою інтерлюдією в історії династії Северів [21, 275], прийшов до влади після вбивства Каракалли і намагався заснувати власну династію. Вагаючись кого з минулих імператорів вважати своїми попередниками, він привласнив собі ім’я Севера, а свого дев’ятирічного сина Діадумена наказав вважати Антоніном [НА, Macr. V, 7; Diad. I, 3]. Це підтверджується епіграфічним [ILSAC 943] та нумізматичним [Cohen IV, P. 290. № 1, 5; 312. № 2, 7] матеріалом. Елагабал – наступний імператор – прийняв ім’я Антоніна, а Олександр, після нього – Севера, щоб підкреслити свій зв’язок з Септімієм Севером.

Отже, хоча законодавчих актів щодо упорядкування передачі влади у Римі доби принципату не існувало, династична політика, що сформувалась уже за Августа, стала важливою складовою системи принципату, надала системі монархічних рис і у своїй природі не змінилась до Северів. Суть її полягала у забезпеченні передачі влади бажаному для правителя спадкоємцю, який переважно був пов’язаний з імператором

родинними узами. Коли цей порядок порушувався, держава, здебільшого, переживала серйозні потрясіння, як це трапилося після смерті Нерона, Коммода, Каракалли, Олександра Севера.

Перспективним напрямком поглибленого вивчення даної проблеми може бути дослідження династичної політики імператорів середини та другої половини III ст. н.е.

Aurelius Victor Sextus. De Caesaribus. Eutropius. Breviarium Historiae Romanae / Scriptores Historiae Romanae minores sex. – Lipsiae: Car. Knoblochium, 1833. – 316 p.

Cohen H. Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées, médailles imperiales / 2. éd. – Paris; Londres: Rollin et Feuarent, 1880. T. I. – 544 p; 1884. T. IV. – 532 p.

CRE – Carson R.A.G. Coins of the Roman Empire. – London; New York: Routledge, 1990. – 367 p. + 64 pl.

Dio Cassius. Historia Romana. – Lipsiae: B.G. Teubneri, 1864. Vol. IV. Lib. LXI-LXXX. – 363 p.

DIRAT – Documents illustrating the reigns of Augustus and Tiberius. Collected by Victor Ehrenberg and A.H.M. Jones. Second ed. – Oxford: At the Clarendon Press, 1955. – 171 p.

HA – Scriptores historiae Augustae. – Lipsia: B.G. Taubner, 1865. Vol. I – II. – XXXII+276 p.; 362 p.

Herodianus. Historiarum libri octo. – Berolini: Reimeri, 1826. – 177 p.

ILS – Inscriptiones Latinae selectae / Ed. H. Dessau. – Berolini, 1892. Vol. I. – 580 p; 1902. Vol. II. Pars I. – 736 p.

ILSAC – Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio: ad illustrandam Romanae antiquitatis disciplinam accommodata ac magnarum collectionum supplementa complura emendationesque exhibens / Cum ineditis Io. Casp. Hagenbuchii suisque adnotationibus edidit Io. Casp. Orellius. – Turici: Orellii, 1828. Vol. I. – 570 p.

RIC – Kevin H. Roman Imperial coins : Augustus to Hadrian and Antonine selections, 31 BC-AD 180. – Wauconda, Bolchazy-Carducci publishers, 1996. – XXII+92 p. + 42 pl.

SC, II – Sukiennik G. Catalogue of Ancient coins in the Ossoliński National Institute. Part II. Coins of the Roman Empire. Augustus – Domitianus. – Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 1989. – 96 p.

Suetonii Tranquilli C. Vitae duodecim Caesarum cum scriptis minoribus et fragmentis. – Lipsiae: Caroli Tauchnitii, 1845. – 388 p.

Tacitus Cornelius. Vol. I. Annales. Books I – VI. – London: Francis & John Rivington, 1852. – XXVIII+336 p.; The Histories. – New York: Appleton & Co, 1849. – 453 p.

1. Абрамзон М.Г. Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи. – М.: Изд-во Магнитогорского дома печати, 1995. – 656 с.
2. Абрамзон М.Г., Фролова Н.А. Римские монеты из собрания государственного исторического музея (Часть I) // ВДИ. – 2006. – № 1. – С. 80 – 103.
3. Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи. – С.-Пб.: Наука, 1997. Т. I. – 428 с.
4. Машкин Н.А. Принципат Августа: происхождение и социальная сущность. – М.; Л.: АН СССР, 1949. – 688 с.
5. Межерицкий Я.Ю. “Республиканская монархия”: метаморфозы идеологии и политики императора Августа. – М.; Калуга: Изд-во КГПУ, 1994. – 442 с.
6. Мишина З. Выступление Максимиана и позиция сената // ВДИ. – 1938. – № 3. – С. 133 – 146.
7. Неверов О.Я. Геммы античного мира. – М.: Наука, 1983. – 144 с.
8. Шифман И.Ш. Цезарь Август. – Л.: Наука, 1990. – 200 с.
9. Alföldy G. The Social History of Rome. – London; Sydney: Croom Helm, 1985. – 251 p.
10. Campbell B. The Severan dynasty / CAH² – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – Vol. XII. – P. 1 – 27.
11. Birley A. Septimius Severus: the African Emperor. London: Eyre and Spottiswoode, 1971. XIV+398 p.
12. Griffin M. The Flavians / CAH² – Cambridge: University Press, 2000. – Vol. XI. – P. 1 – 83.
13. Hammond M. Septimius Severus, Roman bureaucrat // Harvard Studies in Classical Philology. – Cambridge, 1940. In Honor of William Scott Ferguson. – Vol. 51. – P. 137 – 173.
14. Jones H.S. The princeps / CAH. – Cambridge: University Press, 1934. – Vol. X. – P. 127 – 158.
15. Lusnia S. Urban Planning and Sculptural Display in Severan Rome: Reconstructing the Septizodium and Its Role in Dynastic Politics // American Journal of Archaeology. – Boston, 2006. – № 4. – P. 517 – 544.
16. Mackay C. Ancient Rome: a military and political history. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 416 p.
17. MacKendrick P. The Mute Stones Speak. The story of archeology in Italy. – New York; London: Penguin Books, 1988. – 492 p.
18. Severy B. Augustus and the family at the birth of the Roman Empire. – New York; London: Routledge, 2003. – XIV+280 p.
19. Shotton D. Roman Historians and the Roman Coinage // Greece and Rome. – New York. – 1978. – № 2. – P. 156 – 168.

20. Southern P. The Roman Empire from Severus to Constantine. – London: Routledge, 2001. – XII+401 p.

21. Syme R. The Son of the Emperor Macrinus // Phoenix. Winnipeg. – 1972. – Vol. 26. – № 3. – P. 275 – 291.

22. Wallace-Hadrill A. The imperial court / САН² – Cambridge: University Press, 1996. – Vol. X. – P. 283 – 308.

23. Waters K.H. The Second Dynasty of Rome // Phoenix. – Winnipeg, 1963. – Vol. 17. – № 3. – P. 198 – 218.

Олег Петречко. Династическая политика как составная часть системы принципата. Статья посвящена династической политике периода принципата. Автор доказывает, что в I – II вв. н.э. проявлялась преемственность власти римских императоров. Династическая политика стала составной частью системы принципата, хотя непосредственно законодательством не регулировалась. Ее суть состояла в передаче власти выбранному императором наследнику, как правило, его ближайшему родственнику. Когда этот принцип нарушался, государство, как правило, испытывало серьезные трудности.

Ключевые слова: принципат, династическая политика, передача власти.

Oleh Petrechko. The Dynastic Policy as the Component of Principate. The article is devoted to the dynastic policy during the period of Principate. The continuity of the Roman emperors' authority became apparent in A.D. I–II century. The dynastic policy became a component of the system of Principate, though it was not regulated directly by the legislation. Its idea was in the transfer of the authority to the successor. He was selected by the emperor and as a rule it was the nearest relation of the emperor. When this principle was violated, the state, as a rule, had experienced huge troubles.

Key words: Principate, dynastic policy, transfer of the authority.